

2. Historie lidských práv

„Zapomenout? Na vlastní, staré, dobré právo zapomenout? Kdo zapomene ran, kterými jej ponížili, zůstává bitým psem, a kdo zapomene na své právo, ať je sluhou, ať otrokem!“

Alois Jirásek: Lucerna, výstup 15

2.1 Definice

Celý cyklus knih se jmenuje „Lidská práva“ a přišel čas, abychom předeštlí jejich definici. Takový úkol však naráží hned na počátku na řadu úskalí.

První z nich plyne hned z toho, že čeština (stejně jako němčina, francouzština, italština či španělština) používají jediný termín pro objektivní právo (tedy systém právních norem) i subjektivní právo (tedy individuální právo plynoucí z tohoto systému norem). V tomto směru je sdělnější angličtina, která objektivní právo označuje slovem *law*, zatímco subjektivní právo jednotlivce slovem *right*.⁴ Toto subjektivní právo definuje Joel Feinberg následovně: „*Mít právo znamená mít na něco nebo vůči někomu nárok, jenž je uznán právními pravidly nebo, v případě morálních práv, principy vycházejícími z osvětleného svědomí.*“⁵ Pokud bychom tak celému cyklu našich knih chtěli dát přesnější název, v angličtině by to bylo „*Human Rights Law*“, ovšem český ekvivalent „Právo lidských práv“ již obsahuje toho „práva“ přece jen příliš i na právnickou knihu.

Apak tu je vlastní pojem „lidských práv“, který se někdy jeví o to nejednoznačnější, o co používanější. Existuje nepřeberné množství definic, aforistických i co nejpodrobnějších, které na ně nahlízejí z nejrůznějších úhlů pohledu. Například Josef Blahož vystihuje lidská práva jako obecně závazná pravidla chování zaručovaná a sankcionovaná státní mocí, která směřují k uskutečňování a reprodukci zvláště významných kvalit lidského života, jež určují podstatu dané společnosti

⁴ SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 44.

⁵ FEINBERG, J. *Rights, justice and the bounds of liberty: essays in social philosophy*. Princeton: Princeton University Press, 1980, s. 159–160, cit. dle RENTELN, A. D. *International human rights: universalism versus relativism*. New Orleans: Quid pro books, 2013, s. 28.

a státu.⁶ Takové tradiční vnímání lidských práv jako vztahu mezi jednotlivcem a veřejnou mocí je ovšem po 2. světové válce zpochybňováno a na jeho místě se prosazuje jejich vnímání jako statusu, tedy jako práv „člověka jako takového, který disponuje právy vždy, všude, za všech okolností i ve všech časech“.⁷ Michael Freeman zase zdůrazňuje, že lidská práva jsou v první řadě koncept nabízející „způsob přemýšlení“ o situacích, které bychom označili za porušení lidských práv: „Koncept lidských práv se stává pro obvyklé lidi relevantním ve chvíli, kdy z každodenního života zmizí relativní bezpečí. Jak bylo řečeno, lidská práva jsou nejvíc potřeba tehdy, když jsou nejvíc porušována. Když jsou obecně vcelku dodržována, bereme je jako samozřejmost, a můžeme tudíž podcenit jejich význam.“⁸

„Lidská práva“ jsou mimoto používána vedle řady dalších, souvisejících termínů jako „morální práva“, „přirozená práva“, „základní práva“ či „občanská práva“. Pokusme se nyní vše přiblížit.

V první řadě lze rozlišit různá „práva“ podle toho, zda jejich existence je nebo není závislá na akceptaci státní moci. Jiří Baroš a Pavel Dufek v tomto ohledu rozeznávají⁹ na straně jedné **zákonná práva**, což jsou ta, která vyplývají z pozitivního práva (právních předpisů, mezinárodních smluv a dalších pramenů mezinárodního práva, v zemích anglosaského právního systému také z *common law*, precedentu); a na straně druhé **morální práva**, která existují nezávisle na společenském uznání a vynucování, bez ohledu na to, zda je státní moc rozpozná a zakotví do právního řádu.

Vnímání „lidských práv“ striktně jako práv zákonných, nebo naopak morálních ovšem nese zjevná rizika. Pokud by za lidská práva byla označována pouze práva zákonná, mohlo by to znamenat primát státu před jednotlivcem, neboť stát by bez omezení vymezoval hranici základních záruk života jednotlivce. Morální práva naproti tomu čelí riziku inflace práv, tedy toho, že jakákoli subjektivní tužba či přání budou obhajovány jako právo jednotlivce, které má stát a společnost respektovat (slovy Michaela Freemana je inflace práv „rozšiřování konceptu lidských práv na neomezené množství situací“¹⁰). Proto je lépe v souvislosti s lidskými právy obě kategorie provázat. Christian Tomuschat například zdůrazňuje, že „[j]akkoli lidská práva vycházejí z morálních hodnot, musejí od nich být odlišována. Myšlenky a koncepty se musejí nejprve zhmotnit do podoby

⁶ BLAHOŽ, J. *Sjednocující se Evropa a lidská a občanská práva*. Praha: ASPI, 2005, s. 12.

⁷ SMEKAL, H. *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 53.

⁸ FREEMAN, M. *Human rights: an interdisciplinary approach*. 2nd ed. Cambridge: Polity, 2011, s. 3 a 4.

⁹ BAROŠ, J., DUFEK, P. Lidská práva: Základní pojmosloví. In DUFEK, P., SMEKAL, H. *Lidská práva v mezinárodní politice*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 58–62.

¹⁰ FREEMAN, M. *Human rights: an interdisciplinary approach*. 2nd ed. Cambridge: Polity, 2011, s. 6.

součástí právního řádu (...), než mohou být uznána za lidská práva.“¹¹ Naopak Ronald Dworkin to shrnuje tak, že jedinci mají vůči státu určitá morální práva, přičemž právní si řád zaslouží účtu právě proto, že tato morální práva uznává.¹²

Užšími kategoriemi než morální práva jsou tedy **přirozená práva a lidská práva**. Mezi morální práva totiž náležejí všechna, která existují nezávisle na sociálním uznání a vynucování státní mocí, včetně třeba „práva“ hledat lásku či získávat přátele. Naopak **lidská práva** by měla označovat „oprávnění na nejdůležitější dobra (hodnoty či statky) v lidském životě. Mají proto takovou silnou váhu, že v případě konfliktu obvykle převládnou nad protikladnými morálními požadavky.“¹³ Slovy Christiana Tomuschata jde o „práva úzce spjatá s lidskou existencí v důstojnosti a svobodě“.¹⁴ Mimoto je v termínu „lidská práva“ vyzdvižováno to, že je máme prostě proto, že jsme lidskými bytostmi, a zároveň jsou tím, co potřebujeme k naplnění svého lidství. Jinak řečeno, máme je proto, že jsme lidmi, a zároveň proto, abychom byli lidmi: „Lidská práva jsou právy, jejichž držitelé jsou všechny lidské bytosti bez ohledu na jejich národní, náboženskou, etnickou, genderovou, rasovou nebo další odlišující identitu. Jde proto o rovná práva, protože pro jejich držení není žádné jiné kritérium než to výše zmíněné důležité. Jejich držitelem je člověk jen z toho důvodu, že je člověkem, a člověkem by zůstal i tehdy, jestliže by se choval nelidsky; lidská práva jsou nezczizitelnými právy. Zároveň jsou univerzálními právy, neboť k jejich držení opravňuje jen skutečnost, že je člověk příslušníkem poddruhu *Homo sapiens sapiens*.“¹⁵ Richard Wasserstrom pak ve své uznávané definici vymezuje lidská práva čtyřmi znaky: „Zaprvé, jejich nositeli jsou všechny lidské bytosti a zároveň pouze lidské bytosti. Zadruhé, protože tatáž práva mají všechny lidské bytosti, musejí je mít všechny lidské bytosti ve stejné míře. Zatřetí, protože lidská práva mají všechny lidské bytosti, můžeme jako kandidáty na toto označení vyloučit taková práva, jež lze mít pouze v závislosti na určitém zvláštním statusu či vztahu, jako je role rodiče, prezidenta či věřitele. A za čtvrté, existují-li lidská práva, pak musejí být uplatnitelná, aby se řeklo, ‚vůči celému světu‘.“¹⁶

¹¹ TOMUSCHAT, C. *Human rights: between idealism and realism*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 9.

¹² DWORKIN, R. *Když se práva berou vážně*. Praha: Oikúmené, 2001, s. 234.

¹³ BAROŠ, J., DUFEK, P. Lidská práva: Základní pojmosloví. In DUFEK, P., SMEKAL, H. *Lidská práva v mezinárodní politice*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 61.

¹⁴ TOMUSCHAT, C. *Human rights: between idealism and realism*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, 2014, s. 4.

¹⁵ BAROŠ, J., DUFEK, P. Lidská práva: Základní pojmosloví. In DUFEK, P., SMEKAL, H. *Lidská práva v mezinárodní politice*. Praha: Wolters Kluwer, 2014, s. 61.

¹⁶ WASSERSTROM, R. Rights, human rights and racial discrimination. *Journal of Philosophy*, 61, s. 628–641, cit. dle RENTELN, A. D. *International human rights: universalism versus relativism*. New Orleans: Quid pro books, 2013, s. 34.

Termín **přirozená práva** pak zdůrazňuje, že zdrojem určitých práv je přirozený řád věcí, přirozené právo, tedy přirozený zákon mající svůj původ v Božích přikázáních či morálních pravidlech poznatelných lidským rozumem. To však u lidských práv platit nemusí, protože ta mohou vyplývat i z mezinárodní úpravy, tedy z práva pozitivního, respektive jsou tímto pozitivním právem alespoň deklarována, takže za lidská práva můžeme označit pozitivizovaná práva přirozená.¹⁷

Tím se dostáváme k **pozitivistickému vs. přirozenoprávnímu přístupu**. **Pozitivisté** tvrdí, že lidskými právy jsou pouze ta, o nichž to říká pozitivní právo (typicky ústavní ustanovení či norma mezinárodního práva); vnímají je tedy jako zákonná práva ve smyslu uvedeném výše: „*Klasičti pozitivističtí filosofové popírají, že by existovaly nějaké apriorní zdroje práv, a předpokládají, že veškerá autorita zákona plyne z předpisů vydaných státem a jeho orgány. Tento přístup odmítá jakékoli pokusy o rozpoznání a vyjádření myšlenky práva nad empiricky poznatelnou skutečností existujících právních systémů.*“¹⁸ Tento přístup tak vyžaduje zakotvení v pozitivním právu, které se vyznačuje tím, že je vynucováno státem, má tedy jít o práva vynutitelná státní mocí.¹⁹ Zakotvení do podoby pozitivního práva ovšem k praktické vynutitelnosti samo o sobě nedostačuje, neboť zkušenost potvrzuje, že „*legalizace lidských práv je sice často nejlepším způsobem, jak je implementovat, není však ani nezbytná, ani dostatečná*“.²⁰ Můžeme shrnout, že pozitivistické pojetí tvrdí, že subjektivní práva (i svobody) existují pouze na základě zakotvení v objektivním právu, jehož prostřednictvím jsou zákonodárcem (či ústavodárcem) vytvořena, uznána a chráněna.²¹

Naopak **přirozenoprávní** tradice vychází z toho, že bez ohledu na vůli zákonodárce objektivně existují jistá morální práva a úkolem zákonodárce je pouze je rozpoznat a zakotvit do objektivního pozitivního práva, čímž je ovšem zákonodárce nezakládá, jen deklaruje. Pokud to neučiní, neznamená to, že by tato práva neexistovala či přestala existovat; je však otázka, jak by se těchto (dosud?) nezakotvených práv mohl jednotlivec v praxi domoci vůči státní mocí. Teprve jakmile jsou zakotvena do pozitivního práva, jsou závazná pro všechny složky moci ve státě, a lze se jich tak účinně dovolávat i před soudy. Jan Filip to v souvislosti s čl. 87 odst. 1 písm. d) Ústavy ČR, podle něž Ústavní soud rozhoduje

¹⁷ KYSELA, J. *Ústava mezi právem a politikou: úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges, 2014, s. 259.

¹⁸ SHESTACK, J. J. The Philosophic Foundations of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 1998, č. 2, s. 201–234, na s. 209.

¹⁹ FREEMAN, M. *Human rights: an interdisciplinary approach*. 2nd ed. Cambridge: Polity, 2011, s. 11.

²⁰ Tamtéž, s. 90.

²¹ FILIP, J. *Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. Dotisk 2. vyd. 2001 (Masarykova univerzita). Brno: Václav Klemm, 2011, s. 39.

mimo jiné o ústavní stížnosti proti zásahu orgánů veřejné moci do ústavně zaručených základních práv a svobod, osvětluje takto: „*Neexistuje totiž jiný výčet takových práv, než jaký je dán (pozitivován) Listinou. (...) Pozitivizmus proto klade důraz na jejich prosazení, jusnaturalismus na jejich nezadatelnost.*“²²

Z přirozenoprávního pojetí vycházejí jak první moderní katalogy z konce 18. století, které se ostatně ne nadarmo někdy jmenují „deklarace“, tak Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948.²³ Ta příznačně zvolila termín „lidská práva“, protože je chce zaručit všem lidským bytostem, ale zároveň je sama nástrojem pozitivního práva (jakkoli formálně nezávazným, jak uvidíme v podkapitole 4.6). V historicko-filozofických souvislostech trefně shrnují rozdíl mezi lidskými a přirozenými právy Jiří Baroš a Pavel Dufek: „*Lidská práva lze vnímat jako triumf univerzality lidství. Zároveň platí, že zatímco přirozená práva měla původ v pracích filosofů, lidská práva mají původ v mezinárodních smlouvách či národních ústavách. Ačkoliv jsou však tyto dokumenty založeny na hodnotě lidské důstojnosti, žádá si tento koncept pečlivější filosofické vypracování. Lidská práva jsou tak dnes spíše produktem rozšířené praxe, která ještě hledá dostatečnou teorii, zatímco přirozená práva byla nejprve teorií, která hledala efektivní praxi.*“²⁴ Jak naznačuje i právě citovaný text, lze se tedy při vymezení lidských práv setkat i s přístupy, které je, spíše pozitivisticky, vnímají jako nadmnožinu vnitrostátních základních práv a mezinárodních lidských práv, tedy jako „*souhrn všech subjektivních práv jednotlivců stanovených v národních ústavách a mezinárodněprávních dokumentech o lidských právech*“.²⁵

Nabízí se pak otázka, proč jsou pozitivizována (kodifikována) pouze některá přirozená práva, respektive zda existují i přirozená práva, která dosud nebyla uznána objektivním právem? Jak připomíná Jan Filip, do ústavních a mezinárodních katalogů jsou obvykle zařazována ta práva, která byla či jsou nejčastěji předmětem zásahů nebo porušování ze strany veřejné moci.²⁶ To by naznačovalo, že některá další přirozená práva se zatím pouze vznášejí kdesi v mimoprávním éteru (a případně jsou předmětem „vášnivých debat v anarchistických kroužcích“, jak by řekl Jára Cimrman) a státy se dosud nerozhodly je kodifikovat. Nicméně pokud veřejná moc neuznává (mezinárodně či vnitrostátně) a nerespektuje přirozená práva, která uznává podstatná část

²² Tamtéž, s. 40 a 39.

²³ Dále též „VDLP“.

²⁴ BAROŠ, J., DUFEK, P. In HOLZER, J., MOLEK, P. a kol. *Demokratizace a lidská práva: středoevropské pohledy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou Brno, 2013, s. 83.

²⁵ ŠTURMA, P. In ŠTURMA, P. (ed.) *Pojem a teorie lidských práv*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2013, s. 8.

²⁶ FILIP, J. *Výbrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. Dotisk 2. vyd. 2001 (Masarykova univerzita). Brno: Václav Klemm, 2011, s. 61.

společnosti, může to působit jako silný faktor delegitimizace daného politického režimu.²⁷ příkladem takové úspěšné delegitimizace může být pád absolutní monarchie ve Francii, delegitimizované v roce 1789 tím, že nedostala lidskoprávním představám osvícenců; či úspěšnost komunistických revolucí onáří ve 20. století, počínaje Ruskem roku 1917, kteří delegitimizovali „kapitalistické“ režimy, které nedostály marxistické představě o sociálních právech.

Pokud neakceptujeme existenci nadpozitivního přirozeného práva, nebude vhodné používat termín přirozená práva. Pokud naopak zvažujeme, že by některá práva měly mít kromě lidí i další racionální (Kant) či citící bytosti, nebudeme používat termín lidská práva. Jinak řečeno, termín „přirozené právo“ se snaží odpovídat na otázku zdroje těchto práv; termín „lidská práva“ na otázku vymezení jejich nositelů. Snad proto je dnes používán častěji právě pojem lidská práva, neboť by se těžko hledala napříč různými segmenty společnosti, či dokonce společností shoda na tom, co by mohlo být přijatelným zdrojem „přirozených práv“. Shodli bychom se v 21. století na jejich náboženském původu nebo na jejich racionální odvoditelnosti z metafyzického řádu, v níž věřili osvícenci? Nikoli, neboť jak uvidíme v kapitole 3, právě jejich zdůvodnění je jednou z nejtěžších otázek v dnešních debatách o lidských právech. Právě tím ostatně třeba Jeremy Waldron vysvětluje posun od používání jednoho termínu ke druhému: „Z pohledu používaných frází je posun od ‚přirozených práv‘ k ‚lidským právům‘ příznakem toho, že jsme přestali věřit ve schopnost ospravedlnit práva na základě obecných pravd o lidské přirozenosti.“²⁸

Přesto se však kupříkladu náš ústavní pořádek i dnes odkazuje k přirozenoprávní tradici; respektive hovoří o „přirozených právech člověka“, a to například v preambuli Listiny či čl. 85 odst. 2 Ústavy, předepisujícím slib soudců Ústavního soudu. Na otázku, jak se vlastně dají sloučit tyto přirozenoprávní zdroje a pozitivní zakotvení základních práv v Listině, přesvědčivě odpovídá Vojtěch Šimíček, podle nějž je argumentace přirozeným právem „případná v zásadě pouze ve dvou směrech: 1) jako potvrzení zdroje základních práv (jejich legitimita), zasazeného například do koncepce teorie společenské smlouvy, od čehož se pak odvíjí vymezení vztahu státu a jednotlivce; a jako 2) obrana proti pozitivistickým excesům v těch nejkřiklavějších případech (např. cestou použití tzv. Radbruchovy formule)“.²⁹

²⁷ KYSELA, J. *Ústava mezi právem a politikou: úvod do ústavní teorie*. Praha: Leges, 2014, s. 263.

²⁸ WALDRON, J. (ed.) *‘Nonsense upon Stilts’: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*. London and New York: Methuen, 1987, s. 163, cit. dle DUFFY, S. The Universality of Human Rights. *An Irish Quarterly Review*, roč. 88, 1999, č. 352, s. 389–395, na s. 395.

²⁹ ŠIMÍČEK, V. *Přirozené právo a právní pozitivismus: domácí pohoda namísto italského manželství*. In PŘIBÁŇ, J., HOLLÄNDER, P. *Právo a dobro v ústavní demokracii: polemické a kritické úvahy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, s. 158–164, na s. 163.

Předposlední termín, který je třeba zmínit, jsou **základní práva**. Ta používáme pro „ústavně zaručená subjektivní veřejná práva“, ³⁰ tedy práva garantovaná v jednotlivých ústavních katalogích. ³¹ Tak například německý Základní zákon (*Grundgesetz*) z roku 1949 upravuje v hlavě první základní práva (*Grundrechte*); což odráží německou doktrínu odlišující tento termín, označující práva zakotvená v pozitivním právu, od pojmu lidská práva (*Menschenrechte*), poukazujícího na jejich předpozitivní základ. ³² I naše Listina se tedy správně jmenuje Listina **základních** práv a svobod, ³³ neboť je ústavním katalogem; byť ve své vnitřní systematice, tedy v dělení do jednotlivých hlav a oddílů, rozlišuje základní lidská práva a svobody; politická práva; práva národnostních a etických menšin; hospodářská, sociální a kulturní práva; a právo na soudní a jinou právní ochranu. U Listiny, stejně jako opačně u výše zmíněné Všeobecné deklarace **lidských** práv, představoval tento název vcelku jasnou volbu, vzhledem k jejich povaze. Naopak u Listiny **základních** práv EU (podkapitola 4.3) nebyla volba klíčového slova samozřejmá a dá se říct, že použitím slova „základní“ vysílá unijní normotvůrce dovnitř členských států signál, že jde o základní práva nás občanů EU, tedy o součást celounijní „společenské smlouvy“ mezi orgány EU (a členských států, když naplňují unijní právo) a občany EU, nikoli o „lidská“ práva, která by byla jen výběrem „toho nejlepšího“ z různých mezinárodních či vnitrostátních katalogů, na čem se dokázaly shodnout vlády členských států.

Konečně termín **občanská práva** se poprvé objevuje ve francouzské Deklaraci **práv** člověka a **občana** z roku 1789 (viz podkapitolu 2.5) a odkazuje k právům plynoucím z toho, že je jejich nositel součástí konkrétního společenství, což je typické zejména pro práva politická. ³⁴

Pokud bychom právě představenou terminologii shrnuli do jakéhosi traileru k následujícím historickým podkapitolám, měla práva, o nichž bude řeč, ve starověku a po podstatnou část středověku povahu pouze **morálních práv**, přesněji řečeno **přirozených práv**, byť už od konce 12. století se objevily některé dokumenty, které je garantovaly (některým) jednotlivcům vůči státu. Na konci 18. století pak byly přijaty první vnitrostátní ústavní katalogy, čímž byla tato práva zaručena jako **základní práva**, a po 2. světové válce, s přijetím VDLP, byla zakotvena jako **lidská práva** **obecně** též v pozitivním mezinárodním právu.

³⁰ FILIP, J. *Výbrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. Dotisk 2. vyd. 2001 (Masarykova univerzita). Brno: Václav Klemm, 2011, s. 46.

³¹ HOLLÄNDER, P. *Základy všeobecné státovědy*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Nakladatelství a vydavatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 110.

³² ONDŘEJEK, P. In ŠTURMA, P. (ed.) *Pojem a teorie lidských práv*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2013, s. 19.

³³ Dále jen „LZPS“ nebo „Listina“.

³⁴ ONDŘEJEK, P. In ŠTURMA, P. (ed.) *Pojem a teorie lidských práv*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2013, s. 9.

I nadále je však předmětem diskusí, do jaké míry se pozitivně zakotvená práva překrývají s právy přirozenými. To dává prostor pro názory, že některá přirozená práva dosud pozitivně zakotvena nejsou, a naopak, že v ústavách a mezinárodních dokumentech najdeme i práva, která si status lidských práv nezaslouží.³⁵

Jaké kvality tedy mají mít práva, která si zaslouží označení **lidská práva**? Podle Roberta Alexyho jde o následujících pět znaků: (i) univerzalita, neboť člověku svědčí z důvodu jeho lidství (jak připomíná Jack Donelly, jsou proto ze své povahy i rovnostářská, neboť jsme si rovni v tom, že jsme lidskými bytostmi³⁶); (ii) fundamentálnost, neboť ne vše, co je zdrojem dobrého života, je zároveň i lidským právem; (iii) abstraktnost, která umožňuje obecnou shodu nad jejich obsahem (sváry nastávají spíše o konkrétní sporné situace); (iv) obecně akceptovatelná zdůvodnitelnost nezávislá na zpozitivnění (morální platnost); a (v) priorita, neboť pozitivní právo nemůže zrušit jejich platnost a naopak mají sloužit jako měřítko pro jeho interpretaci.³⁷ Michaelu Freemanovi stačí tři (konsenzuálnější) definiční znaky: (i) jsou univerzální, neboť jejich nositelem je každý; (ii) každý je má ve stejné míře; a (iii) jsou právy jednotlivců.³⁸ Lynn Hunt je vymezuje mírně odlišnou trojicí vzájemně provázaných kvalit: lidská práva (i) musejí být přirozená (vyplývat ze samé přirozenosti lidských bytostí), (ii) rovná (stejná pro všechny) a (iii) univerzální (všude aplikovatelná).³⁹ Nakonec Jack Donelly je definuje mimo jiné jejich rovnostářstvím a nezadatelností jako „*všem jednotlivcům příslušející a nezadatelná oprávnění, která lze uplatnit vůči státu a společnosti*“.⁴⁰

Z vnitrostátní ústavní perspektivy pak **základní práva a svobody** trefně vymezuje Jan Filip tím, že (i) jsou ústavně zaručená (ať už v ústavním pořádku, nebo třeba v mezinárodních smlouvách, pokud je jim vnitrostátním právním řádem přiznána obdobná právní síla); (ii) mají povahu veřejného subjektivního

³⁵ BAROŠ, J., DUFEK, P. In HOLZER, J., MOLEK, P. a kol. *Demokratizace a lidská práva: středoevropské pohledy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou Brno, 2013, s. 86.

³⁶ DONNELLY, J. The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, roč. 29, 2007, č. 2, s. 281–306, na s. 282. Tyto oba znaky připomíná i Richard Wasserstrom ve své definici, citované výše, stejně jako další autoři.

³⁷ ALEXY, R. Menschenrechte ohne Metaphysik? *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 2004, č. 1, s. 15–24, cit. dle WAGNEROVÁ, E. Všeobecná deklarace lidských práv jako milník mezi epochami. *Jurisprudence*, 2009, č. 5, s. 3 an.

³⁸ FREEMAN, M. *Human rights: an interdisciplinary approach*. 2nd ed. Cambridge: Polity, 2011, s. 68.

³⁹ HUNT, L. *Inventing Human Rights: A History*. New York: W. W. Norton & Company, 2007, s. 20. Mimochodem, „univerzalita“ lidských práv je dost zapeklitý pojem, o to víc, o co používanější, jak poznáme i v podkapitole 5.8.

⁴⁰ DONNELLY, J. The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, roč. 29, 2007, č. 2, s. 281–306, na s. 284.

práva, takže vymezují vztah mezi jednotlivcem a státem; (iii) mají specifický obsah (týkají se nejdůležitějších kvalit života jednotlivce); (iv) vznikají přímo *ex lege*, tedy z ústavy, zákona či mezinárodní smlouvy, nikoli až na základě konkrétního právního jednání (v důsledku toho jsou trvalá a mají stejný rozsah pro všechny subjekty v jurisdikci daného státu); (v) jsou nezadatelná a nezcižitelná, takže s nimi nelze disponovat; (vi) jsou vymahatelná vůči samotnému státu, a to prostřednictvím jeho soudů nebo mezinárodních orgánů; (vii) představují také objektivní ústavní hodnoty zavazující stát (mohou sloužit jako měřítko „ústavnosti“, což se projevuje například v tom, že ohrožování práv a svobod občanů v programu politické strany nebo hnutí může být důvodem pro její rozpuštění⁴¹); a (viii) projevují se ve zvláštních funkcích charakteristických právě pro ně.⁴²

Na závěr této terminologické podkapitoly je třeba upozornit ještě na dichotomii mezi **právy** a **svobodami**. Zatímco subjektivní právo představuje oprávnění po někom něco vyžadovat a jako takové vyžaduje ke své existenci zakotvení v objektivním právu; svoboda vymezuje autonomní prostor, do nějž nemá státní moc zasahovat, a tedy fakticky existuje i bez zakotvení v pozitivním právu, neboť si vystačí již s „předstátní“ obecnou svobodou, která je vyjádřena i v úvodních ustanoveních řady katalogů, včetně naší Listiny základních práv a svobod. Ta již v čl. 2 odst. 3 deklaruje, že lidé mohou vše, co jim zákon nezakazuje, takže jedinec nepotřebuje prokazovat, že by byla někde zakotvena jeho konkrétní svoboda, naopak veřejná moc musí prokazovat, že v určité oblasti je tato jeho obecná svoboda omezena (viz čl. 2 odst. 2 Listiny). Ovšem ač Listina uvádí oba termíny již ve svém názvu, dále tuto dichotomii terminologicky plně nerespektuje, a jako právo často označuje něco, co je fakticky svobodou, tedy vymezením autonomního prostoru.⁴³ Proto Jiří Baroš správně podotýká, že reálně již „*konceptuální rozdíl mezi svobodou a (subjektivním, přirozeným, lidským) právem není nijak zvláště ostrý, neboť moderní tradice právního myšlení chápe práva podle modelu svobody. Již na úsvitu právní modernity začalo být subjektivní právo definováno jako svoboda/moc jednat jakýmkoliv způsobem, pokud to zákon výslovně nezakazuje (zóna lidské autonomie).*“⁴⁴

⁴¹ Viz § 4 písm. d) zákona č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a v politických hnutích.

⁴² FILIP, J. *Výbrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. Dotisk 2. vyd. 2001 (Masarykova univerzita). Brno: Václav Klemm, 2011, s. 40–42.

⁴³ Tamtéž, s. 38.

⁴⁴ BAROŠ, J. Svoboda a rovnost v důstojnosti a v právech. Základní práva a svobody obecně. In WAGNEROVÁ, E. a kol. *Listina základních práv a svobod: Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 55–78, na s. 64.

2.2 Nejstarší základy

„Boj za lidská práva je starý jako sama historie světa, neboť se týká potřeby chránit jednotlivce proti zneužití moci monarchou, tyranem či státem.“⁴⁵

Jak bylo vidět z právě uvedených definic, tradiční pojetí lidských práv vnímá jako osobu odpovědnou za jejich dodržování stát, respektive veřejnou moc, a jak uvidíme v kapitole 5, teprve v nedávné době jsou lidskoprávní povinnosti ukládány také jednotlivcům vůči sobě navzájem. A přesto, pokud bychom v minulosti lidstva hledali první záznamy o příkazech ukládajících povinnosti, jež bychom dnes označili jako odpovídající „právu na život“, „zákazu špatného zacházení“ či „sociálním právům“, zjistili bychom, že takové příkazy byly adresovány nikoli veřejné moci, ale naopak jednotlivcům, konkrétně vyznavačům jednotlivých náboženství. Lidskoprávní relevanci mají přitom dosud, protože slovy náboženských norem mohou podporovat příkazy lidskoprávních norem, ať už v oblasti jejich horizontálního působení (viz podkapitolu 5.4), či jako inspirace pro lidskoprávní myslitele nebo bojovníky za lidská práva. Nezůstalo zároveň jen u příkazů náboženských, podobné myšlenky najdeme i v předmoderní filozofii.

Jak upozorňují Jiří Baroš a Pavel Dufek, v předmoderních společnostech obecně platil za základní jazyk povinností, ať už v náboženství, právu, morálce zacílené na ochranu skupiny spíše než jednotlivce, či ve filozofickém hledání ideální společnosti nazírané z pohledu vládnoucích, nikoli ovládaných. „Vynalezení“ subjektivních práv předpokládalo paradigmatický posun od přirozeného zákona k přirozeným právům a přijetí individualistické koncepce společnosti⁴⁶ (viz následující podkapitolu). Tento posun byl spojen s přechodem od předmoderní „svobody starých“, zaměřené na svobodný podíl na rozhodování politické obce, ke „svobodě moderních“, jejíž podstatou je poklidné užívání individuální nezávislosti. Jak popisuje Jiří Baroš: *„V antice byl jedinec téměř vždy suverénem ve veřejných záležitostech, zároveň však otrokem v soukromých vztazích. Zatímco pro staré bylo soukromé jednání podřízeno přísnému dohledu, prvotní potřebou moderních národů je nezávislost jednotlivce, a proto po nich nelze*

⁴⁵ ROBERTSON, A. H., MERRILLS, J. G. *Human Rights in the World*. Manchester: Manchester University Press, 1992, s. 9, cit. dle LAUREN, P. G. *The evolution of international human rights: visions seen*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011, s. 13.

⁴⁶ BAROŠ, J., DUFEK, P. In HOLZER, J., MOLEK, P. a kol. *Demokratizace a lidská práva: středoevropské pohledy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou Brno, 2013, s. 76–77.

žádat, aby tuto nezávislost obětovaly politické svobodě.“⁴⁷ Jiří Baroš zde vychází z Benjamin Constanta, který rozlišil pojetí svobody „starých“ a „moderních“ tak, že „*cílem antických národů bylo, aby se všichni občané téže vlasti podíleli na společné moci; toto podílení se na moci nazývaly svobodou. Cílem moderních národů je zabezpečení soukromých požitků; svobodou pak jmenují instituční záruky těchto požitků.*“⁴⁸

Náboženské příkazy s „lidskoprávním“ obsahem nacházíme ve všech hlavních náboženstvích světa, neboť koneckonců všechna se snaží překonat naši sebezahleděnost a sebestřednost a změnit svět k lepšímu. Už hinduismus jako jedno z nejstarších náboženství, inspirující pak ve dvacátém století třeba Mahátmu Gándhího, vnímá lidský život jako posvátnou hodnotu a přikazuje svým vyznavačům pečovat o hladové, nemocné, trpící a lidi bez domova. Buddhismus zdůrazňuje vzájemnou propojenost lidských životů a spojuje samu lidskost se schopností vcítit se do utrpení druhých a snažit se toto utrpení zmírňovat a odstraňovat pomocí dobročinnosti (*dana*), láskyplnosti (*metta*) a soucitu (*karuna*) vůči ostatním bytostem. Konfucianismus zase přišel s radou pro každý den, kterou o dva tisíce let později najdeme v podobě morálního imperativu u Immanuela Kanta, tedy: „*Nečiň ostatním, co nechceš, aby ti činili jiní.*“⁴⁹ A Konfucius ještě dodával: „*Pokud je muž zbožný a nekoná špatně, je zdvořilý k ostatním a dodržuje zvyklosti, pak jsou všichni mezi čtyřmi moři jeho bratry.*“⁵⁰

Judaismus vtělil své základní příkazy do Desatera Božích přikázání, z nichž šest se týká povinností vůči ostatním. Zvýraznil rovněž imanentní hodnotu každého člověka jako bytosti s nesmrtelnou duší stvořené k obrazu Božímu („*Bůh stvořil člověka, aby byl Jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.*“⁵¹). Židovské a následně i křesťanské zdůvodnění lidských práv vychází právě z tohoto předpokladu, podle něž mučení a zneužívání práv jakéhokoli člověka je nepřípustné, protože uráží Boha a jeho obraz v člověku. Stará talmudická poučka ostatně říká, že „*ten, kdo zničí jednu duši, jako by zničil celý svět, a ten, kdo zachrání jednu duši, jako by zachránil celý svět.*“⁵²

⁴⁷ BAROŠ, J. In HOLZER, J., MOLEK, P. a kol. *Demokratizace a lidská práva: středoevropské pohledy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) v koedici s Masarykovou univerzitou Brno, 2013, s. 104.

⁴⁸ Cit. dle BAROŠ, J. Svoboda a rovnost v důstojnosti a v právech. Základní práva a svobody obecně. In WAGNEROVÁ, E. a kol. *Listina základních práv a svobod: Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 55–78, na s. 62.

⁴⁹ Analekta, XV, 23, cit. dle LAUREN, P. G. *The evolution of international human rights: visions seen*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011, s. 8.

⁵⁰ Analekta XII, 5, cit. dle ISHAY, M. R. *The history of human rights: from ancient times to the globalization era*. Berkeley: University of California Press, 2008, s. 22.

⁵¹ Gen 1, 27.

⁵² Cit. dle HODÁS, M. *Historický vývoj ľudských práv a ústavného štátu: (a niektoré súčasné výzvy)*. Bratislava: História ľudských práv, o. z., 2016, s. 62.